

Олександр Алмазов

**ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ ВОЄВОДОЮ, МАГІСТРАТОМ
ТА ПОЛКОВИМ СУДОМ КОНФЛІКТІВ “РАТНИХ ЛЮДЕЙ”
НІЖИНСЬКОГО ГАРНІЗОНУ З НІЖИНСЬКИМИ МІЩАНАМИ
ТА КОЗАКАМИ У 2-Й ПОЛ. XVII ст.**

DOI: 10.5281/zenodo.6350354

Після Переяславської ради 1654 р. одним із найважливіших елементів російської влади на території Війська Запорозького були гарнізони “ратних людей” на чолі з воєводами. Перші 5 років російський гарнізон був тільки в Києві, а 1659 р. гарнізони були введені в низку інших міст Гетьманщини, зокрема – в Ніжин. Службовці гарнізону змушені були вступати в повсякденну взаємодію з місцевим українським населенням, насамперед, – з міщанами і козаками. Ця взаємодія була як мирною, так і могла виливатися в конфлікти, зокрема в такі, що мали міжособистісний характер. Оскільки виникнення конфліктів було неминуче в умовах потреби співіснування гарнізонів з місцевим українським населенням, то у воєводської та козацької влад і магістрату з’явилася необхідність у їх залагодженні і розгляді відповідних судових справ. Цій проблемі й присвячена стаття.

Хоча історіографія відносин гарнізонів “ратних людей” з населенням українських міст на сьогодні досить солідна, праць, присвячених розглядам такого роду судових справ, украй мало, та й вони, в основному, присвячені або розглядові справ у Москві, або, як праця М. Оглоблина, дослідженню спеціального слідчого¹. У зв’язку з цим, цілком очевидно, що тема потребує дальшого вивчення.

Оскільки ніжинському воєводі були непідсудними міщани та козаки, а полковій адміністрації та магістрату – службовці гарнізону, діяв принцип, згідно з яким, розгляд у спорах, в яких однією зі сторін були “ратні люди”, а другою – козаки чи міщани, проводила та влада, якій був підсудний обви-

---

¹ В. Эйнгорн, ‘Киевский воевода П. В. Шереметьев и нежинский магистрат (1666–1669 гг.)’, (1891) 11 *Киевская старина* 246–58; Н. Оглоблин, ‘Розыск 1666 г. о злоупотреблениях московских ратных людей в Малороссии’, (1895) 12 *Киевская старина* 271–306.

нувачений або відповідач. Варто зазначити, що у цьому дослідженні не розмежовуються цивільний і кримінальний процеси, позаяк розгляд по одних і по інших справах нічим принципово не відрізнявся.

Для початку варто звернутися до практики розгляду справ, в яких позивачами або потерпілими були козаки чи міщани, а обвинуваченими або відповідачами – службовці ніжинського гарнізону.

Ніжинським воєводам перед вступом на посаду давалися накази, які представляли собою докладну інструкцію про те, як діяти в тих чи тих ситуаціях. У них є вказівки і про те, як діяти у разі конфліктів “ратних людей” і ніжинських козаків та міщан. Зокрема, в наказі воєводи І. Ржевському від 28 червня 1665 р. наказувалося карати “ратних людей” за “образи” “черкасом и мещаном, и иным нежинским жилецким людем”, щоб “другим неповадно было”².

Більшість судових справ, зокрема і тих, де позивачами або потерпілими були козаки чи міщани, воєвода розбирав самостійно, без участі Москви, і навіть не ставлячи Москву до відома. Наприклад, 26 серпня 1672 р. до ніжинського воєводи С. Хрущова присланий ніжинським полковником Ф. Уманцем осавул Яків Васильєв привів на з’їзджу ізбу ніжинського стрільця Івана Осипова-Зайця. Осавул повідомив воєводі, що приведений ним стрілець украв гусака у ніжинського жителя Івана Кулкова. Коли І. Кулков почав у І. Осипова відбирати свого гусака, той задушив гусака, а його власника вколов ножом у руку. За цей злочин стрілець був битий батогами³. Деталі цієї справи, як і низки інших, настільки ж малозначущих, С. Хрущов пізніше все ж таки доніс у Москву, прагнучи довести несправедливість колективної скарги ніжинських стрільців на те, що, нібито, воєвода безпричинно піддавав їх тілесним покаранням⁴.

Тільки найрезонансніші справи, в яких в якості обвинувачуваних виступали “ратні люди”, вимагали листування воєводи у справі з Москвою з проханням надіслати додаткові інструкції. Такою, зокрема, була справа стрільця приказу Ф. Нарішкіна Нікіти Матвеєва, який 21 жовтня 1670 р. ударив поліном у голову ніжинського жителя Івана Васильєва, який через кілька днів по тому помер від отриманої травми⁵. Ймовірно, нестандартність

² *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией* (далі – АЮЗР), т. V: 1659–1665 (Санкт-Петербург 1867), № 135 (I), с. 295.

³ *Российский государственный архив древних актов* (далі – РГАДА), ф. 210, оп. 16: *Столбцы Поместного стола*, ед. хр. 62, л. 166–67.

⁴ Про конфлікт воєводи С. Хрущова з ніжинськими стрільцями детальніше див.: А. Алмазов, *Злоупотребления властью нежинских воевод во 2-й половине XVII в.* <<http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2278-aleksandr-almazov-zloupotrebleniya-vlastyu-nezhinskikh-voevod-vo-2-j-polovine-xvii-v>> Дата звернення: 20 травня 2019 р.

⁵ РГАДА, ф. 371, оп. 2, ед. хр. 107, л. 1–2; ф. 229, оп. 2, ед. хр. 10, л. 47 об. – 9.

справи пояснювалася не лише тяжкістю злочину, хоча справи про вбивства “ратними людьми” українських козаків і міщан були рідкісні, але й не відповідністю російському судочинству претензій української сторони. Брат потерпілого Леонтій Васильєв зажадав від воєводи, щоб Н. Матвєєва стратили, закопавши живим під труну убитого⁶.

Судячи з усього, настільки незвичайна вимога спиралася на народні уявлення про справедливе покарання, а не на судову практику і джерела права, прийняті в Гетьманщині. Такого роду народні уявлення були живі ще в кін. XVIII ст.: у 1783 р. в одному з сіл Чернігівської єпархії священник Гловінський закликав односельчан покласти козацьку дочку Х. Водяникову під труну вбитого нею козака І. Біденка⁷. У судах же Війська Запорозького існувала зовсім інша практика покарань визнаних винними у вбивстві. Як приклад, можна навести справу про вбивство козаком Г. Тарасенком козака Сидора⁸, що розбиралася ніжинським полковим судом 4 травня 1674 р. Незважаючи на те, що вдова повідомила, що перед смертю потерпілий пробачив обвинуваченого, і просила його не страчувати, а сам обвинувачений заявив, що заколов потерпілого шаблею крізь двері у п'яній бійці, його присудили до страти і виплати родичам убитого 150 злотих. Суд при цьому посилався на статтю 3 розділу 15 Литовського статуту⁹.

У розгляді справ, в яких службовці гарнізону були відповідачами або обвинуваченими, а позивачами або потерпілими – українські козаки і міщани, брали також участь представники полкової адміністрації. Так, у справі про вбивство стрільцем “ніжинського жителя” в такій якості виступили козаки М. Рябуха, В. Гуменський і полковий писар П. Михайлов¹⁰.

У випадку розгляду справи воєводою попереднє розслідування могло проводитися як службовцями ніжинського гарнізону, так і представниками української сторони. Так, у згаданій справі про вбивство, коли 21 жовтня 1670 р. ніжинський воєвода І. Ржевський отримав звістку про тяжке поранення ніжинського жителя І. Васильєва, то для його огляду він направив стрілецького

⁶ РГАДА, ф. 371, оп. 2, ед. хр. 107, л. 2; ф. 229, оп. 2, ед. хр. 10, л. 49.

⁷ Див.: М. Владимірський-Буданов, ‘Привязывание убийцы к трупу убитого (из старой судебно-уголовной практики)’, (1888) 1–3 *Киевская старина* 20; І. Сердюк, *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* (К., К.І.С. 2018) 237.

⁸ У справі не наведене прізвище убитого, лише зазначено, що вдова по чоловікові була “Сидориха Острийчиха”.

⁹ П. Пиріг, ‘Протоколи Ніжинського магістрату 1659 і 1674 рр.’, (2002) 2 *Сіверянський літопис* 42. У *Литовському статуті* ані 1566, ані 1588 рр. немає розділу 15, це, ймовірно, помилка. Стаття 3, присвячена головицзні, розміщена в розділі 12. Див., наприклад, у 3-му *Литовському статуті*: *Статути Великого князівства Литовського: У 3 т.*, за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова (О., Юридична література 2004), т. III: *Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн.*, кн. 1, с. 309.

¹⁰ РГАДА, ф. 371, оп. 2, ед. хр. 107, л. 1–2; ф. 229, оп. 2, ед. хр. 10, л. 47 об. – 9.

сотника приказу Б. Глібова Афанасія Пополутова та 2-х ніжинських стрільців. Вони оглянули рану, однак свідчення потерпілого їм отримати не вдалося, оскільки той перебував у непритомному стані¹¹.

В іншій справі – про крадіжку вола – попереднє слідство було проведено козацькою владою. Згідно доповідної ніжинського воєводи К. Самаріна від 23 січня 1677 р., до нього приходили ніжинський городовий отаман Данило Васильєв і ніжинський сотник Касьян Викулов¹², які заявили воєводі, що на дворі сотника ніжинських стрільців Василя Кунілова виявили вола, вкраденого 22 січня на торгу великого міста¹³ у жителя с. Переходівка Івана Сохи¹⁴. При цьому важливо відзначити, що двір В. Кунілова розташовувався у ніжинському замку¹⁵, себто на території, яка перебувала під владою ніжинського воєводи. Проте, ймовірно, те, що розшук вола проводила козацька старшина, було викликано невідкладністю слідчих дій.

При винесенні рішень воєводи керувалися, як правило, Соборним Уложением (1649 р.). Наприклад, у справі про вбивство І. Васильєва, у відповідь на доповідну воєводи, в Ніжин 23 грудня 1670 р. був відправлений царський указ, який наказував воєводі провести розслідування згідно Соборного Уложения, і якщо з'ясується, що стрілець убив навмисне, то його слід було стратити, а якщо в стані алкогольного сп'яніння, – то бити батоном і “дати на чисту поруку”¹⁶, себто відпустити на поруки товаришів по службі. Також у справі про крадіжку вола в І. Сохи 16 березня 1677 р. ніжинському воєводі К. Самаріну прийшов указ розслідувати справу відповідно до статей Соборного Уложения¹⁷.

Щодо підвідомчого їм населення воєводи застосовували тортури під час розслідування злочинів. Так, тортури були застосовані воєводою у справі про крадіжку речей “ратними людьми” у ніжинського міщанина. Влітку 1663 р. ніжинський міщанин Петро Андреев подав чолобитну, з якої стало відомо про крадіжку, здійснену 3 листопада 1659 р. “ратними людьми” солдатського полку А. Гамільтона Василем Рахом “з товаришами”. Вночі у міщанина було вкрадено майно вартістю 710 рублів. Вони були спіймані на місці злочину

¹¹ РГАДА, ф. 229, оп. 2, ед. хр. 10, л. 48 – 8об.

¹² Як зазначив В. Дядиченко, у Війську Запорозькому попереднє розслідування найчастіше проводилося полковою старшиною, яка не мала судових повноважень, а також представниками сотенної старшини: В. А. Дядиченко, *Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.* (К., Видавництво Академії наук УРСР 1959) 326.

¹³ Велике місто – основна частина м. Ніжина, що складалася зі Старого міста і Нового міста, тобто Ніжин без замку. У великому місті жили міщани і козаки.

¹⁴ РГАДА, ф. 229, оп. 3, ед. хр. 52, л. 165.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, ф. 371, оп. 2, ед. хр. 107, л. 6–8.

¹⁷ *Ibid.*, ф. 229, оп. 3, ед. хр. 52, л. 202 об. – 203 об.

ніжинським воєводою С. Шаховським, який піддав їх тортурам. Під тортурами солдати дали свідчення про причетність до крадіжки капітана Василя Якшина, який також був підданий тортурам, у результаті чого також дав свідчення. Однак за гарячими слідами не була знайдена частина вкраденого майна вартістю 450,5 руб. П. Андреев просив у чолобитній “доправити”, тобто стягнути, ці гроші з капітана В. Якшина¹⁸. 2 серпня 1663 р. у Малоросійському приказі було прийнято рішення задовольнити чолобитну ніжинського міщанина і відправити відповідний указ до Києва¹⁹. П. Андрееву довелося подавати чолобитну на ім'я царя у зв'язку з тим, що ця справа не могла бути вирішена на рівні ніжинського воєводи, а вищою інстанцією для воєводи був Малоросійський приказ.

Ще один приклад застосування тортур у справі, в якій потерпілим був представник українського населення, дає вже згадана справа про крадіжку вола. Застосування тортур було викликано тим, що в справі було 2 підозрюваних у крадіжці, і було потрібно визначити, хто з них винен. Як свідчив перед воєводою сотник В. Кунилов, до нього на подвір'я привів вола стрілець приказу Г. Давидова Андрій Шерстобіт. Стрілецький сотник, за його словами, спочатку відмовився приймати вола на своєму дворі, але тоді, за словами сотника, А. Шерстобіт сказав, що вола купив “гулящий человек”²⁰ Андрій Іванов, що жив на дворі сотника. Останній у своїх свідченнях заперечував правдивість показань сотника. Воєвода К. Самарін просив у царя дозволу катувати А. Шерстобіта та А. Іванова для дальшого розслідування справи²¹.

Також у царському указі воєводі було наказано катувати й стрільця Н. Матвеева, звинуваченого у вбивстві “ніжинського жителя” І. Васильєва²². У цьому випадку метою тортур було не отримання визнання, а встановлення того, чи навмисно було скоєно злочин, чи в стані алкогольного сп'яніння, що відповідало стандартній практиці російського правосуддя того часу²³.

Після повстання українських козаків під проводом гетьмана І. Брюховецького в 1668 р., незважаючи на те, що наступило примирення Москви з Військом Запорозьким на чолі з гетьманом Д. Многогрішним на Глухівській раді в березні 1669 р., ще деякий час зберігалася недовіра між сторонами. Ця недовіра, зокрема, проявлялася на рівні м. Ніжина: воєвода І. Ржевський не вірив козацькій владі і магістрату, а ті, в свою чергу, йому. Ймовірно, воєвода також затаїв образ на козаків і міщан.

¹⁸ РГАДА, оп. 1, ед. хр. 51, л. 196.

¹⁹ *Ibid.*, л. 196 об.

²⁰ “Гулящие люди” – категорія нетяглового населення; як правило, працювали за наймом.

²¹ РГАДА, ф. 229, оп. 3, ед. хр. 52, л. 165 об. – 66.

²² *Ibid.*, ф. 371, оп. 2, ед. хр. 107, л. 6–8.

²³ Див.: Н. Ш. Коллманн, *Преступление и наказание в России раннего нового времени*, пер. с англ. П. И. Прудовского (Москва, Новое литературное обозрение 2016) 186.

У результаті І. Ржевський відмовляв у розгляді низки справ за позовами українського населення. Передусім йдеться про повернення після закінчення повстання ніжинським козакам і міщанам дзвонів та церковного начиння. 25 квітня 1669 р. в Москву була надіслана відписка ніжинського воєводи І. Ржевського, в якій він повідомляв, що міщани подали йому чолобитну про повернення дзвонів, церковного начиння і різного майна, яке було взято ніжинськими стрільцями як здобич, після того, як перед наближенням війська Г. Ромодановського ніжинські міщани втекли у Носівку²⁴. У березні 1669 р. були прийняті Глухівські російсько-українські договірні статті, що передбачали повернення дзвонів і церковного начиння українській стороні, проте, за словами воєводи, виконанню цієї норми перешкоджало те, що стрільці продали в Ніжині це майно ще до прийняття статей, тому “доправити” на них ці гроші “никоторими делы невозможно”²⁵. Фактично, воєвода виступив проти виконання Глухівських статей (1669 р.): 16-а стаття документа передбачала віддачу російською владою жителям Гетьманщини церковного начиння, зокрема дзвонів, риз, посудів, книг, образів і срібла, “побранных полку боярина и воеводы князь Григорья Григорьевича Ромодановскаго с товарищи”²⁶.

У царській грамоті-відповіді від 28 квітня 1669 р. ніжинському воєводі було зазначено вирішувати позитивно справи про віддачу дзвонів і церковного начиння, але відмовляти по чолобитних про віддачу коней, худоби і “будь-якої рухляді”, обґрунтовуючи при цьому відмову тим, що причиною понесених чолобитниками збитків була їхня зрада царю, а також тим, що крім церковного начиння віддача іншого майна в Глухівських статтях (1669 р.) не передбачена²⁷.

У червні того ж року І. Ржевський знову писав у Москву з цього ж питання. Воєвода повідомив, що в ніжинський замок з великого міста після закінчення облоги було перевезено дерев’яну церкву разом з іконами і царськими вратами. За словами І. Ржевського, ікони, книги і ризи до цієї церкви були куплені в таборі війська Г. Ромодановського, який прийшов на допомогу ніжинському гарнізону 4 вересня 1668 р., а інші – у ніжинських стрільців. Він також наводив свої аргументи проти віддачі церкви і всього церковного начиння, зокрема той, що в Глухівських статтях (1669 р.), не було сказано про віддачу церковного начиння саме в Ніжині²⁸, і просив про царський указ

²⁴ Ця подія відбулася 30 серпня 1668 р. Детальніше див.: А. Алмазов, ‘Осада «верхнего земляного города» Нежина во время Украинского восстания 1668 г.’ <<http://historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1883-aleksandr-almazov-osada-verkhnego-zemlyanogo-goroda-nezhina-vo-vremya-ukrainskogo-vosstaniya-1668-g>> Дата звернення: 20 травня 2019 р.

²⁵ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1669 г., ед. хр. 8, л. 17 об. – 8 об.

²⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далее – ПСЗ) (Санкт-Петербург 1830), т. I, № 447 (I), с. 813.

²⁷ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1669 г., ед. хр. 8, л. 46 об. – 8 об.

²⁸ У Глухівських статтях (1669 р.) сказано, що цар наказав церковне начиння “сыскивать в Путивле, в Севске, во Брянске и в иных городах”: ПСЗ (Санкт-Петербург 1830), т. I, № 447 (I), с. 813.

з рішенням щодо цього питання²⁹. 21 червня 1669 р. в Москві було вирішено залишити церкву в замку, і церковне начиння з неї не віддавати³⁰.

Далі потрібно звернутися до питання про розгляд справ, у яких позивачами або потерпілими були службовці ніжинського гарнізону, а обвинуваченими або відповідачами – козаки чи міщани. Російсько-українські договірні статті у цілому всьому Війську Запорозькому, а жалувані грамоти ніжинським міщанам ще й окремо гарантували невтручання царської адміністрації в судочинство³¹. У наказах ніжинським воєводам приписувалося, що в тому випадку, якщо козаки і міщани будуть “чинить обиди” російським “ратным людям”, звертатися до полковника і вимагати від нього провести суд³².

У наказі від 1665 р. воєводі І. Ржевському містився також припис, що в тому випадку, якщо полковник не покарав би винних, то воєводі слід звернутися до київського воєводи П. Шереметьєва³³. Ця норма діяла лише в період 1665–1668 рр., коли київський воєвода був, фактично, головним воєводою на території Гетьманщини.

Вдалося знайти лише один приклад справи, в якій скористалися цією нормою. 27 серпня 1667 р. в київській приказній ізбі ніжинські стрільці 3-х приказів з головами та сотниками подали чолобитну зі скаргою на ніжинського полковника А. Мартиновича у зв'язку з тим, що той покосив сінокоси, дані стрільцям для годування їх коней універсалом гетьмана І. Брюховецького у 1663 р.³⁴ Однак київський воєвода П. Шереметьєв не розбирав цю справу самостійно, а писав про неї в Москву і до гетьмана І. Брюховецького³⁵. Себто, на практиці йшлося не про втручання київського воєводи в справи полкового суду, а про здійснення київським воєводою повноважень, які міг би здійснювати ніжинський воєвода.

Після повстання українських козаків під проводом гетьмана І. Брюховецького в 1668 р., було вирішено відмовитися від цієї інстанції. Подані на Глухівській раді “Статьи с челобитья нежинских мещан” у статті 6 спеціально уточнюють, що цар “воеводам в права и в суды (мається на увазі – ніжинських міщан – О. А.) вступати не велел”³⁶. Окрім того, було змінено формулювання і в наказах воєводам, що знову присилались у Ніжин. Так, у наказі, наступ-

²⁹ РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1669 г., ед. хр. 8, л. 98 об. – 9 об.

³⁰ *Ibid.*, л. 104 об.

³¹ Див., наприклад, царську грамоту від 28 березня 1660 р., що підтверджувала ніжинським міщанам привілей користуватись Магдебурзьким правом: АЮЗР (Санкт-Петербург 1867), т. V: 1659–1665, № 7, с. 13–4.

³² Див., наприклад, наказ воєводі І. Ржевському 1665 р.: АЮЗР (Санкт-Петербург 1867) т. V: 1659–1665, № 135 (I), с. 295–296.

³³ *Ibid.*, с. 296.

³⁴ РГАДА, ф. 210, оп. 12: Столбцы Белгородского стола, ед. хр. 153, л. 297–300.

³⁵ *Ibid.*, л. 298.

³⁶ ПСЗ (Санкт-Петербург 1830), т. I, № 447 (II), с. 819.

ному після І. Ржевського, ніжинському воєводі С. Хрущову від 19 січня 1672 р. приписувалось у випадку, якщо ніжинський полковник не покарає кривдників “ратних людей”, писати про це до царя³⁷. До 1665 р. у наказах воєводам також містилася вказівка в подібних випадках писати до царя³⁸.

У цілому, скарги на кримінальні злочини, скоєні міщанами і козаками щодо службовців ніжинського гарнізону, – досить рідкісне явище. Так, одна справа з такого роду рідкісних випадків згадується в “Записной книге дел нежинской приказной избы за 1659–1696 гг.” – це “дело стрельца Михайлова приказа Полянского Марка Ильина с мещенином з Гаврилом Золотаревым в краже” за 7174 (1665/66) р.³⁹ На жаль, деталі цієї справи невідомі.

Якщо службовці гарнізону скаржилися на козаків чи міщан, то справу розглядав військовий суд за участі магістрату⁴⁰. Так, у 1680 р. ніжинський воєвода П. Скрябін дав позики з воєводської скарбниці низці ніжинських міщан: Д. Миколаєвичу – 300 руб. чехами, К. Криштофорову разом з Криштофором і Пантелеєм Дмитрієвими – 380 руб., а М. Маляр – 5 руб.⁴¹ Вірогідно, як мінімум, 200 руб. з цієї суми були дані воєводою без повідомлення про цю справу в Москву. На це вказує запис у “Записной книге дел нежинской приказной избы за 1659–1696 гг.” про царський указ від 24 березня 1681 р. про доставки на П. Скрябіна 200 руб. “пінних” грошей (себто коштів, отриманих в якості прибутку від діяльності кружечного двору ніжинського замку)⁴². 29 жовтня 1687 р. цю справу розбирав ніжинський полковий суд на чолі з полковником С. Забілою з надісланим від гетьмана І. Мазепи козаком М. Шендюхом спільно з бурмистрами, лавниками і райцями ніжинського міського магістрату⁴³.

При розгляді полковим судом справ за скаргами службовців ніжинського гарнізону були присутні представники гарнізону. Так, при розгляді справи про повернення позикових коштів ніжинськими міщанами колишньому воєводі П. Скрябіну були присутні стрілецькі п’ятдесятники Г. Петров, С. Марков, К. Моїсеєв і десятник С. Логінов⁴⁴.

Як уже було сказано, після повстання українських козаків під проводом І. Брюховецького, як воєвода не довіряв козацькій старшині та маїстрату, так і українська влада не довіряла воєводі. Це проявилось в розгляді справи колишнього полковника А. Мартиновича. У червні 1669 р. І. Ржевський пи-

³⁷ РГАДА, ф. 229, оп. 2, ед. хр. 15, л. 96 об.

³⁸ Див. чорновик наказу ніжинському воєводі М. Дмитрієву: РГАДА, ф. 210, оп. 12: Столбцы Белгородского стола, ед. хр. 458, л. 152.

³⁹ РГАДА, ф. 229, оп. 2, ед. хр. 124, л. 117.

⁴⁰ Полковий і маїстратський суди засідали разом. Див.: В. А. Дядиченко, *Op. cit.*, с. 326.

⁴¹ РГАДА, ф. 124, оп. 3, ед. хр. 495, л. 1–1 об.

⁴² *Ibid.*, ф. 229, оп. 2, ед. хр. 124, л. 78.

⁴³ *Ibid.*, ф. 124. Малороссийские дела, оп. 3, ед. хр. 495, л. 1.

⁴⁴ *Ibid.*, л. 2.

сав у Москву, що хоча після його листа до гетьмана Д. Многогрішного ніжинський полковник Ф. Уманець провів розслідування у справі про віддачу ніжинським стрільцям грошей і товарів, позичених міщанами і козаками до повстання 1668 р., у яких, за словами воєводи, були позикові розписки на 800 руб. і навіть більше. Полковник Ф. Уманець присилав козака Д. Мочульського, який провів у цій справі очні ставки з позичальниками, на них козаки і міщани визнали ці борги, але заявили, що в них ті гроші й товари забрав тодішній ніжинський полковник А. Мартинович. Той, у свою чергу, заявив, що витратив гроші на військові потреби – купував різні військові припаси, щоб брати в облогу “ратних людей” у ніжинському замку. І Ржевський скаржився на те, що козацька адміністрація “дає справу” тільки по невеликих боргах, по 50 коп. і 1 руб., та й то, якщо на себе переведе полковник, а у великих боргах “переводят на полковника”⁴⁵. Себто російській стороні заявляли, що справа має розглядатися полковим судом за участі полковника, що, мабуть, затягувало розгляд. 26 червня була відправлена царська грамота до гетьмана Д. Многогрішного з приписом “доправити” борги, що були на колишньому полковнику А. Мартиновичові⁴⁶.

Таким чином, розгляд справ, в яких однією стороною виступали ніжинські міщани і козаки, а другою – службовці гарнізону, передбачав, як правило, участь влади однієї й другої сторони. Джерелами права при винесенні вироку служили російсько-українські договірні статті, Соборне Уложення, Литовський статут, Магдебурзьке і військове право. Влада, якій були підсудні позивачі або потерпілі, відправляла своїх представників на суд, який провадився тією владою, якій були підсудні відповідачі або обвинувачені.

⁴⁵ РГАДА, оп. 1, 1669 г., ед. хр. 8, л. 99 об.–100 об.

⁴⁶ *Ibid.*, л. 110–12.